

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCANIN ALMANİYA İLƏ XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİ

İxtisas: 5310.01 - Dünya iqtisadiyyatı
Elm sahəsi: 53 - İqtisad elmləri
İddiaçı: **Günay Tanrıverdi qızı Paşa**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı - 2021

Dissertasiya işi AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun ” Qloballaşma və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, dosent
Fuad Əlinağı oğlu Qənbərov

Rəsmi opponetlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
İrşad Abdul oğlu Kərimli

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Şahin Vaqif oğlu Bayramov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Cəbir Cəbrayıl oğlu Mirzai

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən BED 1.10 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya Şurasının sədri: iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, professor

Nazim Muzəffər oğlu İmanov

Dissertasiya Şurasının elmi katibi: iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Sevdə Məmməd qızı Seyidova

Elmi Seminarın sədri: iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, professor

Rövşən Rəsim oğlu Quliyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Tədqiqat işinin aktuallığı onunla əlaqədardır ki, Almaniya Avropa inteqrasiya prosesinin dəstəklənməsində böyük marağa malikdir. Avropa Birliyi, xüsusilə Almaniya ilə Azərbaycanın xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, bu əsasda iqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin qlobal dəyər zəncirinə səmərəli inteqrasiyası Azərbaycanın uzunmüddətli inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri kimi qəbul etmək olar. Almaniya ilə xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi son dövrlər daha da aktuallaşmış iki problemin həllində – Azərbaycanda iqtisadiyyatın, o cümlədən xarici ticarətin diversifikasiyası və dayanıqlı iqtisadi artımın formalaşmasında mühüm rol oynaya bilər. Həmçinin dünya iqtisadiyyatında aparıcı rola malik olan Almaniya iqtisadiyyatının tədqiqi alman kapitalının Azərbaycana cəlb edilməsi imkanlarını daha tam qiymətləndirməyə imkanı verir ki, bu da indiki şəraitdə ölkəmiz üçün çox vacib olan iqtisadi artımı sürətləndirə bilər.

Avropa məkanında Almaniyanın getdikcə dünyanın hegemon dövlətinə çevrilməsi də dissertasiya işinin mövzusunun, məqsəd və vəzifələrinin seçilməsini şərtləndirir. Belə ki, Avropaya inteqrasiya prosesində Azərbaycanın Almaniya ilə iqtisadi əlaqələrinin inkişaf xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi əsasında bu istiqamətdə iqtisadi əməkdaşlıq problemlərinin aşkar edilməsi, ikitərəfli ticarət-iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsi imkanları və mexanizmlərinin müəyyən edilməsi mühüm metodiki həllər tələb etdiyindən, bunlar, təqdim edilən tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji və praktiki əhəmiyyətini, həmçinin aktuallığını bir qədər də artırır.

Beynəlxalq iqtisadiyyatın rolu tədqiqatçıların bu problemə marağını şərtləndirmişdir. Təsadüfi deyildir ki, klassik iqtisad elminin banilərindən A. Smit və D. Rikardo ölkələrarası ticarət sahəsində xüsusi nəzəriyyələr işləyib hazırlamış, sonrakı dövrlərdə Xekşer, Olin, Mürdal, Porter, Kruqman bu konsepsiyaları daha da təkmilləşdirmişlər. Qlobal iqtisadiyyata, o cümlədən Avropa məkanına inteqrasiya, ölkələr arasında xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafının nəzəri və praktiki məsələləri, Avropada lider ölkə kimi Almaniyanın qlobal iqtisadiyyatda inkişaf perspektivlərinin öyrənilməsi bir sıra daxili və xarici alimlərin tədqiqat mövzusu olmuşdur. Belə ki, qlobal iqtisadiyyata inteqrasiya məsələlərinə dair E.Hassa, A.Splinelli, B.Hettne, K.Doçça, R.Boldvina, L.Lindberq, M.Kiting, D.Vebbera, M.Strejnevoy, A.Ratner, A.Kuznetsov və s. kimi alimlərin əsərlərində rast gəlmək olar. Müasir tədqiqatçılardan J.Stiglitz, M.Porter, P.Samuelson, R.Prebiş, R.Vernon, S.Xaviervə, J.Markusen və digərlərinin əsərləri diqqəti cəlb edir.

Azərbaycanın müxtəlif ölkələrlə ayrı-ayrı sahələrdə xarici iqtisadi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müasir Azərbaycan

alimlərindən S.H.Abasova, A.A.Eyvazov, Gənciyev G.Ə., M.G.Gülaliyev, Ş.H.Hacıyev, R.H.Həsənov, Ə.H.Ələkbərov, A.A.Ələsgərov, E.V.Əliyev, Ş.T.Əliyev, İ.Ə.Kərimli, F.Ə.Qənbərov, M.Y.Quliyev, R.R.Quliyev, D.Ə.Vəliyev, Ə.B.Sarıyev, Z.Ə.Səmədzadə, T.A.Yadigarov və digərlərinin tədqiqatlarını qeyd etmək olar. Bundan başqa, Dünya Bankının dəstəyi ilə Azərbaycan məhsullarının müqayisəli üstünlüyünün qiymətləndirilməsi, Beynəlxalq İnkişaf üzrə ABŞ Agentliyinin dəstəyi ilə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının daxili resurs dəyərinin hesablanması və bu kimi digər tədqiqatlar həyata keçirilmişdir ki, bunların da əsas məqsədi Azərbaycanın dünya bazarlarında rəqabət imkanlarının qiymətləndirilməsidir. Lakin Almaniya ilə Azərbaycan arasında iqtisadi və ticarət əlaqələrini geniş tədqiq edən əsərlərə çox az rast gəlinir. Bu mövzuda aparılmış tədqiqat işləri əsasən Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, o cümlədən Almaniyanın postsovet məkanı ilə iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi aspektlərini əhatə edir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini dünya inteqrasiyası prosesində Azərbaycan Respublikasının Almaniya ilə ikitərəfli xarici iqtisadi və ticarət əlaqələri, tədqiqatın predmetini isə dünya iqtisadiyyatının müasir inkişaf meyilləri nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının Almaniya ilə iqtisadi əlaqələrinin formalaşması və həyata keçirilmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanın qlobal iqtisadi inteqrasiyasına Almaniyanın təsiri və Azərbaycanla Almaniya arasında ikitərəfli ticarət imkanlarının və dünya bazarlarında uğur qazanmış alman şirkətlərinin Azərbaycana birbaşa investisiya perspektivlərinin müəyyənəndirilməsidir. Bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün **aşağıdakı vəzifələr** müəyyənəndirilmişdir:

- xarici ticarət siyasətinin nəzəri əsaslarının, əsas forma və xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- ölkələrin xarici ticarət siyasətində iştirakının səmərəliliyini müəyyən edən meyarların tədqiqi;
- Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyini və yerli məhsullarının müqayisəli üstünlüyünü xarakterizə edən əsas göstəricilərin təhlili və Azərbaycanda ixrac potensialı və perspektivi olan mal qruplarının və ixracın təşviqi üçün potensial imkanların müəyyənəndirilməsi;
- Almaniya ilə ikitərəfli iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsinin Azərbaycanın iqtisadi inkişafına, xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin artırılmasına və ölkənin qlobal dəyər zəncirində payının yüksəlməsinə verəcəyi faydaların qiymətləndirilməsi;
- Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafının, xarici ticarətin diversifikasiyasının reallaşdırılması, Azərbaycana birbaşa xarici investisiyaların

cəlb edilməsi və müştərək müəssisələrin yaradılması və qarşılıqlı investisiya qoyuluşlarının artırılması imkanlarının aşkara çıxarılması;

▪ Azərbaycan və Almaniya arasında enerji üzrə biznes-iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi istiqamətləri və prioritetlərin müəyyən edilməsi, Almaniyanın enerjiyə tələbatının təmin edilməsində Azərbaycan üçün yaranan imkanların qiymətləndirilməsi və müvafiq təkliflərin işlənilib hazırlanması.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat prosesində qoyulan problemlərin həlli üçün nəzəri-statistik yanaşmalardan, empirik və konseptual dəlillərdən, sistemli müşahidə və seçmə, müqayisə, analiz və sintez, induksiya və deduksiya metodlarından, həmçinin ekonometrik modellərdən istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. İqtisadiyyatı kiçik açıqlığa malik ölkələrlərin xarici ticarət siyasətinin əsas forma və xüsusiyyətlərinin elmi şərh, Azərbaycanın bu sahədə mövqelərinin yaxşılaşdırılması üçün beynəlxalq təcrübədən yararlanma imkanlarının tədqiqi;

2. Almaniyanın xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi və mal strukturunun, Almaniya ilə iqtisadi və ticarət əlaqələrinin Azərbaycanın iqtisadi inkişafına təsirinin xərclər-buraxılış modeli vasitəsilə kompleks-sistemli təhlili və qiymətləndirilməsi;

3. Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyini və yerli məhsullarının müqayisəli üstünlüyünü xarakterizə edən əsas göstəricilərin təhlili və Azərbaycanda ixrac potensialı və perspektivi olan mal qruplarının və ixracın təsviqi üçün potensial imkanların müəyyənəşdirilməsi;

4. Almaniya ilə ikitərəfli iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsinin Azərbaycanın iqtisadi inkişafına, xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin artırılmasına və ölkənin qlobal dəyər zəncirində payının yüksəlməsinə verəcəyi faydaların qiymətləndirilməsi;

5. Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafının, xarici ticarətin diversifikasiyasının reallaşdırılması, Azərbaycana birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi və müştərək müəssisələrin yaradılması və qarşılıqlı investisiya qoyuluşlarının artırılması imkanlarının aşkara çıxarılması;

6. Azərbaycan və Almaniya arasında enerji üzrə biznes-iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi istiqamətləri və prioritetlərin müəyyən edilməsi, Almaniyanın enerjiyə tələbatının təmin edilməsində Azərbaycan üçün yaranan imkanların qiymətləndirilməsi və müvafiq təkliflərin işlənilib hazırlanması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi kimi Almaniya ilə ikitərəfli iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi və bu əsasda Avropaya inteqrasiyasının faydaları və riskləri aşkar edilmiş, həmçinin mövcud vəziyyətə təsirləri qiymətləndirilmişdir. Bu çərçivədə əldə edilən əsas elmi yeniliklər aşağıdakılardır:

1. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın da aid olduğu kiçik açıq iqtisadiyyatlı ölkələrlərin xarici ticarət siyasətinin əsas forma və xüsusiyyətləri,

metodoloji əsasları işlənməklə ölkəmizin bu sahədə vəziyyətinin və mövqələrinin yaxşılaşdırılması, beynəlxalq təcrübədən yararlanma imkanları göstərilmişdir;

2. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun ixracı Balassa indeksi, xalis ixrac indeksi, daxili resurs dəyər əmsalı, PRODİ, EXPY indeksləri üzrə qiymətləndirilərək müəyyən edilmişdir ki, ixrac edilən 830 növ məhsuldan yalnız 36-sı müqayisəli üstünlüyə malikdir. Dünya üzrə orta PRODY səviyyəsindən aşağı olan qeyri-neft ixrac mallarının payı 61%-dir.

3. Almaniyanın iqtisadi potensialı tədqiq edilmiş, Almaniyanın hər bir dollar həcmində son tələb xərclərinin Avropa Birliyi ölkələrində yaratdığı multiplikativ effekt hesablanmış, Almaniyanın xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi və mal strukturu təhlil edilərək qiymətləndirilmişdir.

4. Almaniya ilə iqtisadi və ticarət əlaqələrinin Azərbaycanın iqtisadi inkişafına təsiri xərclər-buraxılış modeli vasitəsilə araşdırılmış, daxili resurs dəyərini hesablanması əsasında Almaniya ilə ikitərəfli iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsinin Azərbaycanın iqtisadi inkişafına, xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin artırılmasına və ölkənin qlobal dəyər zəncirində payının yüksəlməsinə verəcəyi faydalar müəyyən edilmişdir;

5. Azərbaycana birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi kontekstində Almaniya ilə müştərək müəssisələrin yaradılması və qarşılıqlı investisiya qoyuluşlarının artırılması imkanları qiymətləndirilmişdir;

6. Azərbaycan və Almaniya arasında enerji üzrə biznes-iqtisadi əməkdaşlıq sahələri, Avropanın enerji təhlükəsizliyi və Almaniyanın enerjiyə olan tələbatı və onun təmin edilməsində Azərbaycan üçün yaranan imkanlar tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Araşdırmada Avropaya inteqrasiya, ölkənin qlobal dəyər zəncirində payının artırılması, həmçinin Almaniya iqtisadiyyatının inkişafı və Almaniya-Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinin öyrənilməsinə həsr edilmiş tədqiqat işləri yerli və xarici alimlərin tədqiqatları müqayisəli şəkildə öyrənilmiş, bu sahədə çoxsaylı konseptual yanaşmalar arasında M.Porterin rəqabət üstünlüyü nəzəriyyəsinə, həmçinin miqyas effekti nəzəriyyələrinə üstünlük verilmişdir.

Dissertasiyanın **praktiki əhəmiyyəti** ondan ibarətdir ki, tədqiqat nəticəsində Almaniya ilə xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin artırılması son dövrlər daha da aktuallaşmış iki problemin həllinə – Azərbaycanda iqtisadiyyatın, o cümlədən xarici ticarətin diversifikasiyası və dayanıqlı iqtisadi artımın formalaşmasında mühüm rol oynayacaq. Bundan başqa dünya iqtisadiyyatında aparıcı rola malik olan Almaniya iqtisadiyyatının tədqiqi Alman kapitalının Azərbaycana cəlbi imkanlarını qiymətləndirmək imkanı verir ki, bu da iqtisadi artımı sürətləndirə bilər.

Aprobasiyası və tədqiqi. Dissertasiya işinin əsas müddəaları və irəli sürülən əməli təkliflər “Dünya iqtisadiyyatı XXI əsrdə: biotexnologiyalar və rəqəmsal

texnologiyalar dövrü” Beynəlxalq konfransda (Moskva-2020)”; AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun 60 illik Yubilryinə həsr olunmuş “İqtisadi artım və ictimai rifah” Beynəlxalq elmi-praktik konfransda (Bakı-2018); “Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli” mövzusunda elmi konfransda (AMU-Bakı 2020) məruzə edilmişdir. Müəllifin tədqiqat işində Almaniya ilə xarici əlaqələrin Azərbaycanın iqtisadi inkişafına təsiri, o cümlədən xarici ticarətin diversifikasiyası və Alman kapitalının cəlb edilmə imkanlarının təhlili və qiymətləndirilməsinə dair irəli sürdüyü Tövsiyə və təkliflərin Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin qurulması və təkmilləşdirilməsinə dair dövlət proqramlarında və sənədlərində istifadə olunmasının məqsədəuyğunluğuna dair AR İqtisadiyyat Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar İnstitutundan 12.02.2021-ci il tarixli 01/514 sayılı arayış alınmışdır. Dissertasiya işinin məzmunu və əsas nəticələri ümumi həcmi 15,0 ç.v. həcmində 17 elmi məqalə və tezislərdə çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı, əlavələr, və ixtisarlardan ibarət olmaqla 197 səhifə (Dissertasiyanın əsas mətni ilə 178 səh.) həcmindədir. Giriş də daxil olmaqla işin işarə ilə ümumi həcmi: aralıqlar nəzərə alınmaqla 320,8 min, aralıqlarla 363,0 min; cədvəllər, diaqramlar, qrafik və şəkil, ədəbiyyat siyahısı və əlavələr çıxılmaqla təxminən 170 min və 190 min işarəyə yaxındır. İşin fəsillər üzrə həcmi: I fəsil – 65,6 və 75,1 min; II Fəsil – 85,1 və 96,3 min; III Fəsil – 90,1 və 102,2 min işarəyə yaxındır. İşdə 44 cədvəl (20-i əlavə), 54 diaqram (12-i əlavə), 24 qrafik (1-i əlavə), 4 şəkil (2-i əlavə) verilmişdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqatın **giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, problemin öyrənilmə vəziyyəti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt və predmeti, elmi yeniliyi, təcrübi əhəmiyyəti şərh olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar üzrə dissertasiyanın şərh:

1. İqtisadiyyatı kiçik açıqlığa malik ölkələrlərin xarici ticarət siyasətinin əsas forma və xüsusiyyətlərinin elmi şərh, Azərbaycanın bu sahədə mövqelərinin yaxşılaşdırması üçün beynəlxalq təcrübədən yararlanma imkanlarının tədqiqi;

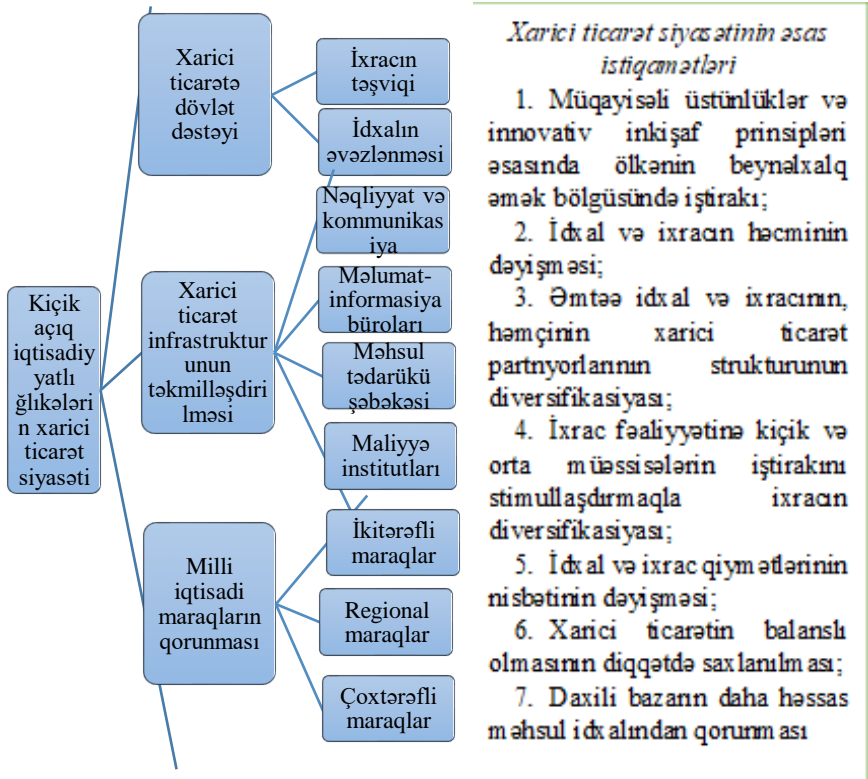
Bu müddəaya görə qloballaşma şəraitində Azərbaycanın da aid olduğu kiçik açıq iqtisadiyyatlı ölkələrin ticarət siyasətində iştirakının əsas forma və xüsusiyyətlərinə dair mənbələr və baxışlar elmi-nəzəri cəhətdən şərh olunur, açıq iqtisadiyyatlı kiçik ölkələrin xarici ticarət siyasətinin struktur elementləri fərqləndirilir, ölkələrin xarici ticarət siyasətində iştirakının qiymətləndirilməsi üzrə göstəricilər sisteminin metodoloji əsasları işlənir, Azərbaycanda xarici ticarətin liberallaşdırılmasının İEO-lərlə, o cümlədən Almaniya ilə ticarət-iqtisadi münasibətlərinin inkişafına təsiri qərb iqtisadçı alimlərinin ideyaları əsasında qiymətləndirilir. Həmçinin Almaniyanın Avropada əsas lider ölkə kimi iqtisadi potensialı, müasir qlobal iqtisadi münasibətlər sistemində yeri, avrozonada mövcud olan əsas problemlərə münasibətdə Almaniyanın mövqeyi, Almaniya hökumətinin apardığı iqtisadi siyasət şərh olunmaqla, təhlillər əsasında Azərbaycanın xarici ölkələrlə ticarət və iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi istiqamətləri və prioritetlər, ölkəmizin vəziyyətinin və mövqelərinin yaxşılaşdırılması üçün beynəlxalq təcrübədən yararlanma imkanları göstərilir. Eyni zamanda, Azərbaycanın ixrac perspektivi olan əmtəə qruplarının müəyyənləşdirilməsi üçün ixracyönlü istehsalın inkişaf imkanları, xarici ticarət və ixracın təşviqi potensialı, aşkara çıxarılır.

Açıq iqtisadiyyat nəzəriyyəsi çərçivəsində ölkələr adətən böyük və kiçik açıqlıq modelinə bölünürlər. Ölkələr üzrə belə yanaşmaya beynəlxalq ticarət təşkilatlarının sənədlərində də rast gəlinir və bu zaman kiçik, əlaqəli ölkə anlayışından istifadə olunur. Belə sənədlərdə hesab edilir ki, ölkə aşağıdakı kriteriyalara cavab verdikdə o, kiçik açıq ölkə hesab olunur: a) qlobal ixracda payı $\leq 0,16$; b) sənaye məhsullarının qlobal ticarətində payı $\leq 0,1$; v) aqrar məhsulların qlobal ticarətində payı $\leq 0,4$.

İqtisadiyyatın yüksək açıqlıq dərəcəsi ölkə üçün mühüm üstünlükləri təmin etsə də (xüsusilə ixtisaslaşmanın dərinləşməsi, resursların rasional bölgüsü və istifadəsi, qabaqcıl ölkə təcrübələrindən faydalanma, rəqabətin güclənməsi və s.), maliyyə sistemi üçün risk mənbəyinə çevrilir və ölkənin inkişaf prioritetlərinin

müəyyən edilməsində dilemma yaradır: sərbəst qlobal ticarətdə iştirak və ya daxili bazanın qorunması.

Bütövlükdə xarici ticarət üzrə ölkə təcrübələri göstərir ki, ixracayönlmə siyasəti daxili bazara yönəlmə ilə müqayisədə daha yaxşı iqtisadi nəticələr verir. Belə ölkələrdə ixracın artımı iqtisadi inkişafın əsasını təşkil etmiş və artım tempi digər ölkələrlə müqayisədə daha sürətli olmuşdur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, ixrac istehsalın həcminə əsaslanır və bu iki göstərici arasında sıx qarşılıqlı əlaqə mövcuddur.

Şəkil 1. İqtisadiyyatı kiçik açıqlığa malik ölkələrlərdə xarici ticarət siyasətinin strukturu

Şəkil 1-də qeyd edilənləri və ölkə təcrübələrini nəzərə almaqla qeyd edə bilirik ki, “öz gücü hesabına irəliləmə” (self reliance) konsepsiyası idxaləvəzəddici sənayeləşmə siyasətinin əsasını təşkil edir. Bu səbəbdən, ölkələr tərəfindən sərbəst

ticarət siyasətinə qoşulma mal, xidmət və istehsal amillərinin beynəlxalq mübadiləsinin inkişafını təmin edir, həm də açıq tipli iqtisadiyyatın inkişafını dəstəkləyir. İxracın inkişafı nisbətən stabil və əlverişli məzənnənin də nəzərə alınmasını tələb edir. “Şərqi Asiya möcuzəsi” ticarətin liberallaşdırılması ilə deyil, büdcə-vergi sisteminin stabilliyi şəraitində dövlətin ixracı dəstəkləməsi ilə əlaqədar olmuşdur. İdxalla rəqabət apara biləcək idxal əsaslı sənaye istehsalının yaradılması az sayda ölkədə uğurlu olmuşdur. Belə ki, əvvəla, milli valyutanın ucuzlaşdırılması kimi yüksək proteksionizm ixracın artması üçün məhdudiyətə çevrilir. İkincisi, kapital nəzarəti və idxalın lisenziyalaşdırılması dünya bazar qiymətləri hesabına idxala çıxışı məhdudlaşdırır.

Qeyd edilir ki, xarici ticarətin genişlənməsi və diversifikasiyası, eləcə də coğrafi baxımdan İEÖ-in yaratdığı dəyər zəncirinə qoşulma ticarət infrastrukturunun inkişafını və liberal siyasət tələb edir. Eyni zamanda, idxalın əvəzlənməsi siyasəti ixracayönəlməni də nəzərə almalıdır. İdxal və ixracın tənzimlənməsi üzrə iqtisadi instrumentlər mövcud olsa da, milli istehsalçı və istehlakçıların maraqlarının müdafiəsi, ikitərəfli iqtisadi-ticarət əlaqələrin qarşılıqlı güzəştlərə önəm verilməlidir. Xarici ticarət siyasətində Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələr ticarət əməliyyatlarında yüksək texnoloji bazarlara istiqamətlənməni prioritet kimi nəzərə almalıdırlar. Bu səbəbdən, ölkələr tərəfindən sərbəst ticarət siyasətinə qoşulma əmtəə, xidmət və istehsal faktorlarının beynəlxalq mübadiləsinin inkişafını təmin edir, həm də açıq tipli iqtisadiyyatın inkişafını dəstəkləyir. Bu çərçivədə hər-hansı bir ölkənin istehsalı üzrə bu və ya digər səviyyədə ixtisaslaşdığı məhsul liberal ticarət hesabına qlobal dəyər zəncirində yer alır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin xarici ticarətə qoşulması ixrac potensialının artırılmasını tələb edir. Bununla belə qlobal rəqabət mühitinin getdikcə sərtləşməsi baş verir. Bu səbəbdən, rəqabətqabiliyyətliliyin qorunması prioritet bir məsələ kimi hökumətin beynəlxalq ticarət üzrə yürütdüyü siyasətinin tərkib hissəsi hesab olunur.

Burada, rəqabətqabiliyyətliliyin qiymətləndirilməsi üçün ən çox istifadə olunan metodlar üzrə mövcud nəzəri yanaşmaları ümumiləşdirilək qeyd edilir ki, Almaniyada sənaye sahələrinin inkişafının subsidiyalaşdırılması digər ölkələrdən iqtisadi asılılığı əhəmiyyətli dərəcədə azaltmış və Avropada ən güclü iqtisadiyyat qurmağa imkan vermişdir. Hazırda Almaniya milli iqtisadiyyatın həcminə görə Avropanın ən iri iqtisadiyyatı hesab olunur, nominal və adambaşına ÜDM-in həcminə görə isə dünyada 5-ci yerdədir. Belə bir yüksək göstəriciyə Almaniya ixracəsaslı iqtisadiyyat hesabına nail olmuşdur. Ölkə 2016-cı ildən başlayaraq yüksək ticarət profisitə ilə dünyada lider mövqeyinə malikdir və buna, yüksək ixrac potensialı hesabına nail olmuşdur. Ölkə mal və xidmət ixracının həcminə görə dünyada üçüncü ixracatçı mövqeyə malikdir. Almaniyanın böyük iqtisadi gücə çevrilməsində əsas rola sənaye sahələrinə məxsus olsa da, ÜDM-in

formalaşmasında xidmət sahələri üstün rola malikdir. Belə ki, ÜDM-in 70%-ə qədər xidmət sahələrinin payına düşür. Lakin xidmət sahələrinin əsasını sənaye, xüsusilə emal sənəmayesi təşkil etdiyindən, daha rəqabətli və ixracqabiliyyətinə malikdir. Almaniyada ÜDM-in 30%-i, məşğulluğun isə 24%-i bu sənayenin payına düşür. Ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlıq və rəqabətli olmasının digər bir səbəbi isə bu istehsalat xidmət edən inklüziv infrastrukturun mövcud olması və ona çıxışın əlverişli olması ilə əlaqədardır. Ölkə qlobal, o cümlədən avropa iqtisadiyyatında öz rəqabətliyini qoruyub saxlamışdır. Birlik ölkələri arasında xarici ticarət, investisiya, büdcə, sosial və s. göstəricilər Almaniyada analoji göstəricilərin dəyişməsindən əhəmiyyətli təsirlənir.

Son illər Azərbaycanda müşahidə olunan iqtisadi inkişaf yuxarı gəlirli ölkələrə, o cümlədən Avropa bazarına inteqrasiya etməyə geniş imkanlar yaratmışdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafına müəyyən stimullar yaradılmış, nəticədə qeyri-neft sektorunun qeyri-ticari hissəsi ticari (ixrac) hissəsindən xeyli yüksək templərlə artaraq, həm ümumilikdə qeyri-neft sektorunun artımını şərtləndirmiş, həm də qeyri-neft sektorunda öz xüsusi çəkisini artırmışdır. Təhlillərə görə Azərbaycanın ixrac etdiyi 830 növ məhsuldan yalnız 36-sı müqayisəli üstünlüyə malikdir. Qalan 800-dək məhsul ixrac olunsada, müqayisəli üstünlüyə malik deyildir. Hesablamalara görə son 10 ildə Azərbaycanın ixrac zənbilində etilən polimeri, neft qatranı, asiklik karbohidrogenlər, dərman vasitələri və metal borular kimi PRODY indeksi 20 min dollardan çox olan məhsullar yer almışdır. Çay, bitki yağları, şəkər və marqarin kimi əsas ixrac məhsullarında isə PRODY 10 min dollardan az olmuşdur. Bütövlükdə qeyri-neft ixracının yarısı 5-15 min dollar PRODY şkalasında yer alan məhsullardır. Dünya üzrə orta PRODY səviyyəsindən aşağı olan qeyri-neft ixrac mallarının payı 61% olmuşdur.

2. Almaniyanın xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi və mal strukturunun, Almaniya ilə iqtisadi və ticarət əlaqələrinin Azərbaycanın iqtisadi inkişafına təsirinin xərclər-buraxılış modeli vasitəsilə kompleks-sistemli təhlili və qiymətləndirilməsi.

Bu müddəə üzrə Almaniyanın xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi və əmtəə strukturunun formalaşması xüsusiyyətləri aşkara çıxarılır, Almaniya iqtisadiyyatının müasir vəziyyəti və inkişaf dinamikası Azərbaycan da daxil olmaqla onunla ticarət əlaqələrinə malik olan ölkələrin timsalında kompleks və sistemli təhlil edilərək qiymətləndirilir. Burada, Azərbaycan-Almaniya ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyəti və inkişaf dinamikası, Azərbaycanın Almaniya ilə qarşılıqlı xarici ticarət əlaqələrinin başlıca istiqamətləri göstərilir.

Məlum olduğu kimi çoxşaxəli iqtisadiyyat və yüksək texnoloji tutumlu malların ixracı ticarət balansında profisiti qoruyub saxlamağa imkan verir. Dünya Bankının məlumatlarına görə Almaniya ixrac olunan malların sayına görə dünya üzrə ilk üçlüyə daxildir. Güclü ixtisaslaşmış sənaye sahələri yüksək texnoloji

malların ixracına imkan vermişdir. İxrac olunan məhsulların 35%-i hazır istehlak mallarının, 38%-i isə kapital mallarının payına düşmüşdür. İxracın mühüm hissəsi yüksək texnoloji emal tələb edən nəqliyyat vasitələri, avadanlıqlar, elektrotexnika, tibbi aparatlar kimi mallar olmuşdur. İxrac əməliyyatlarının 60%-dən çoxu Avropa ölkələrinin, 14%-i ABŞ-ın, 11%-i Çinin, 3%-i Yaponiyanın payına düşmüşdür. Bu ölkələrə ixracın tərkibində yüksək texnoloji tutumlu malların sayı üstünlük təşkil edir.

Uzunmüddətli dövrdə CƏB-də müşahidə edilən yüksək profisitinin azalması üçün potensial səbəblər mövcuddur. Cari siyasət çərçivəsində ortamüddətli dövrdə CƏB-dəki profisitinin davam edəcəyi gözlənilir. Ticarət tərəfdaşlarında məcmu tələbin artması, xüsusilə də ABŞ-dakı fiskal stimula, Almaniya ixracını stimullaşdırmağa davam edəcəkdir. Vaxt keçdikcə, əmək haqlarındakı artım və ölkədaxili tələbin güclənməsi ticarət balansındakı profisiti azaldacaqdır. Analitiklərə görə, əmək bazarında hal-hazırda tələb təklifi üstələdiyindən, əmək haqlarında artımın davam edəcəyi gözlənilir. Əmək haqlarında artım fərdi istehlakı artırma bilən mühüm amillərdəndir. Bu isə öz növbəsində idxalı stimullaşdırmaqla, cari balansdakı profisiti azalda bilər. Lakin investisiya gəlirlərindəki artım CƏB-dəki profisiti qoruyub saxlamağa kömək edə bilər.

Almaniya iqtisadiyyatının onunla ticarət əlaqələrinə malik olan ölkələrin, o cümlədən Azərbaycanın iqtisadi artımına təsiri xərclər-buraxılış modeli vasitəsilə təhlil edilmişdir. Xərclər-buraxılış modelinin balans cədvəlinə görə Almaniya əlavə dəyərin ümumi buraxılışda payı 50%-dən aşağıdır. Bu isə Almaniya daxili resursların nisbətən daha çox olmasını və ixrac üçün əlavə üstünlüklərə malik olmasını göstərir.

Cədvəl 1. Almaniya son məhsul və əlavə dəyər istehsalına dair

	Son məhsulların ümumi buraxılışda payı, %	Əlavə dəyərin ümumi buraxılışda payı
Azərbaycan	68.3	68.1
Almaniya	49.7	49.7

Simulyasiya üzrə nəticələrə görə Almaniya son tələbin 1% artması dünya üzrə son tələbin həcmi 0.057%, ümumi buraxılışın həcmi isə 0.055% artırır. Aparılmış qiymətləndirmələr göstərir ki, Almaniya da ki, dəyişiklik ən çox Belçika iqtisadiyyatında müşahidə edilir.

Almaniya son məhsul buraxılışına daha ən həssas digər ölkələr Fransa, İtaliya, İngiltərə və İspaniyadır. Son məhsul buraxılışında baş verən dəyişikliyin səviyyəsi bu ölkələrdə orta hesabla 0.02% təşkil etmişdir. Qalan dövlətlərdə isə bu

təsir üzrə göstərici 0.01%-dən aşağıdır. Bu, onu deməyə əsas verir ki, Almaniyada dəyişikliyə daha çox həssaslıq onunla həmsərhəd olan ölkələrdə müşahidə edilir. Aparılmış hesablamalara görə Almaniyada məcmu son tələbdə hər bir dollar artım multiplikativ effektlə Almaniyanın özündə 1.6 dollar həcmində ümumi məhsul yaradır.

Tarazlı qiymətlər modelinin nəticələri (Cədvəl 2) göstərir ki, Almaniyada əlavə dəyər normasının 5 faiz artması ölkənin özündə qiymətlərin səviyyəsini təxminən 8%, Fransada 0.2% yüksəldir. Bu effekt daha sonra ABŞ, Fransa, İtaliya, İngiltərə, Çin, Yaponiya, İspaniya və Belçikada qeydə alınmışdır. Belə ki, aparılmış hesablamalara görə Almaniyada hər bir dollar həcmində son tələb xərcləri ABŞ-da 0.05 dollar, Fransada 0.04 dollar, İtaliyada 0.034 dollar, İngiltərədə 0.028 dollar, Çində 0.015 dollar, Yaponiyada 0.011 dollar, Belçika və İspaniyada 0.013 dollar həcmində ümumi məhsul yaradır. Almaniyanın hər bir dollar həcmində son tələb xərclərinin yaratdığı multiplikativ effekt nisbətən zəif mövqedədir.

Bütövlükdə isə dünya üzrə Almaniyanın hər bir dollar həcmində son tələb xərclərinin yaratdığı multiplikativ effekt 2-ə bərabər olmuşdur. Almaniyada təqribən 24 mlrd dollar həcmində son tələb xərcləri elə ölkənin özündə 290 min nəfərlik, dünyada isə 528 min nəfərlik iş yeri yarada bilir.

Almaniyada əlavə dəyər normasının 5% artması ən çox Belçika, Fransa və İspaniyada öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, bu dövlətlərdə qiymətlərin səviyyəsi uyğun olaraq 0.48 və 0.2 faiz yüksəlmişdir. Almaniyada əlavə dəyər normasının 5 faiz artması dünya üzrə qiymətlərin səviyyəsinin 5.3 faiz yüksəlməsinə səbəb olardı. Beləliklə, Almaniya AB bazarı ilə sıx əlaqədədir və birbaşa olaraq vahid bazar ölkələrinin iqtisadiyyatına təsir və asılılığa malikdir.

3. Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyini və yerli məhsullarının müqayisəli üstünlüyünü xarakterizə edən əsas göstəricilərin təhlili və Azərbaycanda ixrac potensialı və perspektivi olan mal qruplarının və ixracın təşviqi üçün potensial imkanların müəyyənəşdirilməsi;

Bu müddəa üzrə Azərbaycanda ixrac potensialı və perspektivi olan əmtə qruplarının müəyyənəşdirilməsi üçün idxalı əvəz edən məhsullar üzrə ixrac yönü istehsalın inkişaf imkanları araşdırılır, Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyini və Azərbaycan məhsullarının müqayisəli üstünlüyünü xarakterizə edən əsas göstəricilər təhlil olunaraq rəşional seçim prinsipləri təklif edilir. Həmçinin Almaniya ilə iqtisadi və ticarət əlaqələrinin Azərbaycanın iqtisadi inkişafına təsiri xərclər-buraxılış modeli vasitəsilə təsvir olunmuş, daxili bazarda idxalı əvəz edən məhsulların daxili resurs dəyəri hesablanaraq Azərbaycanda ixrac perspektivi olan mallar üzrə tərəfdaş ölkələrlə ikitərəfli ticarətin və ixracın təşviqi

Cədvəl 2. Almaniya da son məhsulun 1% dəyişməsinin digər ölkə lərdə məcmu buraxılışa təsiri

	Modelin giriş dəyişəni - son məhsulun dəyişməsi	Modelin nəticələri								
		Son məhsulun yeni həcmi	Ümumi buraxılışın yeni həcmi	Ümumi buraxılışın dəyişməsi		Ümumi buraxılışın dəyişməsi/son tələbin (xərclərin) dəyişməsi		Əlavə dəyərin dəyişməsi		İşçilərin sayının dəyişməsi
	%	mln.\$	mln.\$	%	mln.\$	mln.\$	%	mln.\$	%	adam il
Belçika	0	338876	783419	0.040	310	0.013	0.040	133	0.040	1678
Almaniya	1	2494953	5091954	0.795	40170	1.63	0.795	20039	0.795	290765
İngiltərə	0	2090951	4105733	0.017	698	0.028	0.017	345	0.017	5235
Fransa	0	1994635	3872555	0.027	1037	0.042	0.027	516	0.027	6562
İtaliya	0	1640265	3473696	0.024	850	0.034	0.024	391	0.024	5522
Yaponiya	0	4538082	8528466	0.003	281	0.0113	0.003	149	0.003	2093
Kanada	0	996565	2035588	0.004	80	0.0032	0.004	42	0.004	635
Çin	0	2512672	6767426	0.005	369	0.0149	0.005	126	0.005	41328
Cəmi		43647617	91069017	0.055	50229	2.033	0.055	24074	0.025	528711

üçün potensial imkanlar qiymətləndirilir, ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi istiqamətləri və prioritetləri müəyyən edilir.

Cədvəl 3. Azərbaycanın əsas tərəfdaş ölkələrlə ticarət dövriyyəsi, mln. dollar

Ölkələr	2005	2005-ci ildə saldo, +,-	2010	2015	2019	2019-cu ildə saldo
Cəmi	8558,4	136	27960,8	21945,8	33302,8	5967,7
<i>MDB ölkələri</i>	2101,0	-707	4035,0	2487,5	4611,0	-2254,1
<i>Digər ölkələr üzrə</i>	2557,5	843	8145,8	7640,9	9285,8	8221,9
<i>Əsas tərəfdaş ölkələr</i>						
İtaliya	1410,3	1221,1	7162,5	2842,1	6008,5	5268,7
Türkiyə	589,0	-37	942,3	2648,6	4509,5	1215,8
Rusiya	1002,6	-431,8	1918,6	1855,7	3022,0	-1558,4
Çin	273,0	-74,6	926,5	565,1	2184,2	-680
Almaniya	291,1	-221,5	617,0	1914,0	1642,2	221,7

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-43/external-sector-statistics>

2005-2019-cu illər ərzində Azərbaycanın ümumi ticarət dövriyyəsi 3,9 dəfə artdığı halda, əsas tərəfdaş ölkələrlə 4,6 dəfə artmışdır. Azərbaycanın 2019-cu ildə ümumi ticarət dövriyyəsinin 4.9%-i Almaniyanın payına düşür. O cümlədən ixracın 4%-i, idxalın isə 5.8%-i Almaniya ilə həyata keçirilmişdir. Azərbaycanın Almaniya ilə ticarət dövriyyəsi 2005-2019-cu illərdə 5,6 dəfə artaraq 1642,2 mln.dollara çatmışdır. O cümlədən Almaniya ilə idxal 2,8 dəfə, ixrac isə 112 dəfə artmışdır. Ticarət dövriyyəsində əsas artım ixrac hesabına baş vermişdir.

Azərbaycanın ticarət saldosu 2005-ci ildəki müsbət 136 mln. dolardan 2019-cu ildə 5967,7 mln. dollara yüksəlmişdir. MDB ölkələri ilə saldo bütün illərdə mənfi olmuşdur, əsas tərəfdaş ölkələrdən ən yüksək müsbət saldoya İtaliya ilə əldə olunmuşdur. Sıralama ilə Türkiyə, Almaniya, İsrail, Fransa və Böyük Britaniya ilə də müsbət saldoya malikdir. Almaniya ilə 2015-ci ildə -221,5 mln.dollarlıq mənfi saldo olduğu halda, 2019-cu ildə 221,7 mln. dollarlıq müsbət saldoya nail olunmuşdur. Lakin Rusiya, Çin, İsveçrə, İsrail və ABŞ-la mənfi saldo qalmaqdadır və bu fərq həm də yüksələn xətlə gedir.

Azərbaycanın Avropadan idxalının təxminən 1/3-i Almaniyanın düşmüşdür. Avropadan ixracda isə Almaniyanın payı azalma dinamikasına malik olmuşdur. Almaniya ilə idxal əsasən hazır məhsul idxalıdır. Aralıq məhsul idxalı isə əhəmiyyətsiz çəkiyə malik olduğu üçün ölkədə iqtisadi aktivliyə təsir göstərmir. Qeyri-neft sektorunun zəif inkişafı bütövlükdə ölkənin global dəyər zəncirinə qoşulmaq imkanlarını məhdudlaşdırır. Almaniya kimi inkişaf etmiş Avropa

ölkəsinə ixracda rəqabətli olmaq ölkə iqtisadiyyatında xarici birbaşa investisiya cəlbinin stimullaşdırılmasını tələb edir. Birgə və s. formada müəssisələrin yaradılması qeyri-neft ixracının artırılması baxımından vacib hesab olunur.

Almaniyanın cari idxalındakı əmtələri 4 qrupda təsnifləşdirmək olar: 1) ortamüddətli dövrdə Azərbaycanda istehsal imkanları çox kiçik olan, istehsalı mümkün olsa da, inkişaf etmiş ölkələrə ixracı ehtimalı az olan əmtəələr. 1) hazırda Azərbaycandan Almaniyaya ixracı və ya ixracının artırılması mümkün olan əmtəələr. Bunlara hazırda Azərbaycanda istehsal olunan və ya istehsal edilməsi çox qısa dövrdə asanlıqla təşkil oluna bilən mal qruplarını aid etmək olar. 11) qısamüddətli dövrdə Azərbaycandan Almaniyaya ixracı mümkün ola bilən əmtəələr. Qısamüddətli dövr dedikdə biz maksimum beş ili nəzərdə tuturuq. 12) Ortamüddətli dövrdə Azərbaycandan Almaniyaya ixracı mümkün ola bilən əmtəələr. Orta müddət dedikdə biz maksimum 8-10 illik müddəti nəzərdə tuturuq. Əvvəlki qruplardan (birincidən başqa) fərqli olaraq bu kateqoriyaya nisbətən yüksək texnoloji məhsulları daxil edilmişdir. Nisbətən yüksək texnologiyaların ölkəyə cəlb olunması üçün, əvvəla, bu sahədə uğur qazanmış transmilli şirkətin Azərbaycana cəlb olunması lazımdır. İkincisi, bu sahədə peşəkar kadrların yetişdirilməsi tələb olunur ki, bu da müəyyən bir müddətdən sonra mümkün ola bilər.

Daha sonra dissertasiya işində Almaniya ilə xarici əlaqələrin Azərbaycanın iqtisadi inkişafına təsiri baxımından qiymətləndirilmişdir. Azərbaycan ilə Almaniya arasında ikitərəfli iqtisadi münasibətlər son dövrlər əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etmiş və bu hər iki ölkə üçün perspektiv olaraq qiymətləndirilir. 2017-ci ildən başlayaraq ölkədə müşahidə edilən makroiqtisadi sabillik və həyata keçirilən dərin struktur islahatları Almaniya ilə ikitərəfli uzunmüddətli ticarət münasibətlərinin inkişafı üçün möhkəm əsaslar roluna malik olmalıdır. Almaniya ilə ikitərəfli ticarət perspektivlərinin inkişafının qiymətləndirilməsi üçün ölkə iqtisadiyyatının idxaldan asılılığına və ixracın inkişaf perspektivi tədqiq edilmişdir.

3. Almaniya ilə ikitərəfli iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsinin Azərbaycanın iqtisadi inkişafına, xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin artırılmasına və ölkənin global dəyər zəncirində payının yüksəlməsinə verəcəyi faydaların qiymətləndirilməsi;

Bu müddəə üzrə Azərbaycanın Almaniya ilə iqtisadi və ticarət sahələrində əməkdaşlığının inkişafının potensial imkanları tədqiq edilir, xarici ticarətin səmərəlilik göstəricilərinin hesablanması əsasında Almaniya ilə ikitərəfli iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsinin ölkənin global dəyər zəncirində payının yüksəlməsinə verəcəyi faydalar müəyyən edilir, Azərbaycan və Almaniya arasında iqtisadi və ticarət əlaqələrinin potensial genişlənmə imkanları Beynəlxalq

Ticarət Mərkəzinin hazırladığı ticarət vəziyyəti üzrə metodologiyaya uyğun olaraq qiymətləndirilir.

İdxalın coğrafi təhlili göstərir ki, aşağı və zəif texnoloji quruluşa malik bazarlar idxalda üstünlük təşkil edir. Bu dövrdə idxalda çəkisi kəskin artan ölkələr Çin, İran, idxal əlaqələri əhəmiyyətli səviyyədə azalanlar isə əsasən Aİ ölkələri olmuşdur.

2005-2019-cu illər ərzində Azərbaycanın ümumi idxalı 3,2 dəfə artdığı halda, Almaniyadan - 2,8 dəfə; İtaliyadan - 3,9 dəfə; İsveçrədən - 46,0 dəfə; Böyük Britaniyadan isə 39,6% azalmışdır.

Azərbaycanın Avropaya ixracının 7%-i Almaniyanın payına düşür. Almaniyaya ixracın pik dövrü 2014-cü il olmaqla 1926 mln. dollar (1915-ci ildə 1224 mln dollar) həcmində olmuşdur. 2019-cu ildə Almaniyanın Azərbaycanın ixracında payı 4,7% olmuşdur. Azərbaycanın ixracının həcminə görə Almaniya 5-cı yerdədir. Lakin belə bir yüksək paya malik olmasına baxmayaraq ixracın strukturu fərqli situasiyanı göstərir. Belə ki, statistik məlumatlara görə ixracın 95%-ni neft məhsulları təşkil edir. Eyni zamanda qeyri-neft məhsulları isə əsasən hazır deyil, xammal məhsullarından ibarətdir. Bu məhsulların isə qiymətləri dünya bazarında onların qiymətlərinin dəyişməsinə həssasdır və həmçinin həmin sahələrdə dövlət subsidiyaları üstünlük təşkil edir. Belə bir şəraitdə hətta xammal məhsulları belə alman bazarında rəqabətə davamlı deyildir. Bütövlükdə ixracda yanacaq və xammal məhsullarının üstünlük təşkil etməsi ölkə iqtisadiyyatının strukturu ilə əlaqədardır. Belə ki, hazırda ölkənin ixracının 90-95%-ni yanacaq və neft məhsulları təşkil edir. Qeyri-neft ixracının həcmi 1.7 mlrd. dollar olmaqla Gürcüstan və s. kimi qonşu ölkələrlə müqayisədə əhəmiyyətli aşağı həcmə malikdir. Qeyri-neft sektorunun zəif inkişafı bütövlükdə ölkənin global dəyər zəncirinə qoşulmaq imkanlarını məhdudlaşdırır.

2014-cü ildən ölkədə idxalın əvəzlənməsi üzrə islahatlar həyata keçirilsə də, bu sahədə qeyri-neft sektorunun daxili potensialının reallaşdırılması üzrə geniş imkanlar mövcud olaraq qalır. Azərbaycanın idxal etdiyi aralıq malların ümumi idxalda payı (46%) ixracıönlü iqtisadi modelə malik FOB (65%) və İƏİT ölkələri ilə (52%) müqayisədə aşağıdır. İnvestisiya yönümlü kapital mallarının idxalda çəkisi isə 17% olmaqla, neftlə zəngin ölkələrlə müqayisədə aşağıdır. Kapital mallarının yerli istehsalının məhdud olması ilə yanaşı, bu cür malların idxalının da aşağı səviyyədə olması ölkə iqtisadiyyatının aşağı kapitaltutumluluğunu şərtləndirir. Hesablamalara görə emal sektorunun 89%-i aşağı və aşağı-orta texnoloji intensivliyə malik sahələrdir.

Ölkənin ixracının belə bir texnoloji strukturunun formalaşmasına baxmayaraq ixracda Almaniya 6-cı yerdədir. İxracın mövcud strukturu isə Azərbaycanın Avropa bazarına daxil ola bilməsi üçün geniş potensialın mövcud olduğunu deməyə əsas verir. Avropa bazarına çıxış isə ixracda əsas ticarət

tərəfdaşı olan Türkiyə, Çexiya və İsrailin əhəmiyyəti tədricən azalar və daha inkişaf etmiş bazar olan Almaniya qeyri-neft ixracında əsas ticarət tərəfdaşına çerilə bilər. Aparılan tədqiqat göstəri ki, Almaniya, həmçinin Avropanın və digər regionların inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan bazarlarının geniş çeşiddə əmtəələrə tələbi vardır və böyük potensialı olan Azərbaycan bu planları reallaşdırmaq imkanına malikdir.

4. Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafının, xarici ticarətin diversifikasiyasının reallaşdırılması, Azərbaycana birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi və müştərək müəssisələrin yaradılması və qarşılıqlı investisiya qoyuluşlarının artırılması imkanlarının aşkara çıxarılması;

Bu müddəə üzrə Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafının, xarici ticarətin diversifikasiyasının reallaşdırılması, Azərbaycan və Almaniya arasında enerji üzrə biznes-iqtisadi əməkdaşlıq sahələri, Avropanın enerji təhlükəsizliyi və Almaniyanın enerjiyə olan tələbatı və onun təmin edilməsində Azərbaycan üçün yaranan imkanlar tədqiq olunur, Azərbaycan şirkətlərinin səmərəli xarici investisiya fəaliyyətinin formalaşdırılması məqsədilə Almaniya ilə iqtisadi münasibətlərin Azərbaycan üçün əlverişli istiqamətdə inkişaf etdirilməsi üzrə təkliflər kompleksi işlənib hazırlanır.

Avropa Birliyi, xüsusilə Almaniya ilə ölkənin xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, bu əsasında iqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin qlobal dəyər zəncirinə səmərəli inteqrasiyası Azərbaycanın uzunmüddətli inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur. Azərbaycan və Almaniya arasında iqtisadi və ticarət əlaqələrinin potensial genişlənmə limitlərini qiymətləndirmək mühüm metodoloji həllər tələb edir.

Almaniyanın baxılan sahələr üzrə dünya bazarında mövqeyini nəzərə almaqla Azərbaycanın ticarət performansını əsasında iki ölkə arasında ticarətin genişlənməsi potensialı qiymətləndirilmişdir. Azərbaycan dissertasiyada baxılan sahələr üzrə xalis idxalatçı kimi çıxış edir və dünya bazarında çox cüzi paya malikdir. Halbuki, həmin sahələr üzrə istehsalın genişləndirilməsi və qlobal dəyər zəncirinə qoşulmaq üçün ölkə geniş potensial imkanlara malikdir. Həm məhsul və həm də bazar üzrə aşağı diversifikasiyaya malik olma, xaricə zəif əsaslanma və idxaldan asılılıq analoji sahələrin zəif inkişafı ilə bağlıdır. Bunun nəticəsi olaraq dünya bazarında ölkənin rəqabətlik imkanları məhduddur və çox zəif mövqeyə malikdir.

Almaniyanın sahələr üzrə dünya bazarında mövqeyini nəzərə almaqla Azərbaycanın ticarət performansını əsasında iki ölkə arasında ticarətin genişlənməsi potensialı qiymətləndirilmişdir. Buradan Azərbaycanın baxılan sahələr üzrə xalis idxalatçı kimi çıxış etməsi və dünya bazarında çox cüzi paya malik olması aşkar edilmişdir. Halbuki, həmin sahələr üzrə istehsalın genişləndirilməsi və qlobal

dəyər zəncirinə qoşulmaq üçün ölkə geniş potensial imkanlara malikdir. Həm məhsul və həm də bazar üzrə aşağı diversifikasiyaya malik olma, xaricə zəif əsaslanma və idxaldan asılılıq analoji sahələrin zəif inkişafı ilə bağlıdır. Bunun nəticəsi olaraq dünya bazarında ölkənin rəqabətlik imkanları məhduddur və çox zəif mövqeyə malikdir.

Azərbaycandan fərqli olaraq Almaniya təbii olaraq daha iri və mürəkkət texnoloji quruluşlu iqtisadiyyata malik olduğu üçün daha iri regional və kontinental bazarlarda təmərküzləşib. Almaniya Avropa Birliyi, Şərqi Avropa, eləcə də Amerika və MDB ölkələrinə eyni zamanda həm idxal, həm də ixrac istiqamətində fokuslandığı bazarlardır.

Beləliklə, qeyd edilən ölkələr bazarlarda daha yüksək üstünlüklər əldə edir və bu zaman qarşılıqlı ticarət üzrə 15%-ədək güzəştə malik olurlar. Bu problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməlidir. Azərbaycanın Avropa, o cümlədən Almaniya bazarına çıxması üçün mühüm məsələlərdən biri coğrafi yerləşmə və nəqliyyat məsələsidir. Son dövrlər ölkənin malik olduğu iri beynəlxalq nəqliyyat layihələri Avropa bazarlarına çıxış üçün mühüm potensial imkanlar yaratmışdır. Dəmiryolu vasitəsi ilə Azərbaycan beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinə və Avropaya birbaşa çıxış əldə edəcək. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru xəttindən sonra Azərbaycanın qlobal bazarlarına çıxışını daha da artıracaq və rəqabətli edəcəkdir.

Orta və uzunmüddətli dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas hədəfi qeyri-neft sektorunun inkişafı və bu məqsədlə xarici bazarlara çıxış imkanlarının artırılmasıdır. Burada yüksək gəlir qrupunda yer alan Qərbi Avropa ölkələri, o cümlədən Almaniyanın ölkə iqtisadiyyatına yarada biləcəyi perspektivlər nəzərə alınmalıdır. Aprdığımız tədqiqat göstərir ki, Azərbaycanın Avropa ölkələri, o cümlədən Almaniya ilə əlaqələri qeyri-bərabər dinamikaya malik olmuşdur.

5. Azərbaycan və Almaniya arasında enerji üzrə biznes-iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi istiqamətləri və prioritetlərin müəyyən edilməsi, Almaniyanın enerjiyə tələbatının təmin edilməsində Azərbaycan üçün yaranan imkanların qiymətləndirilməsi və müvafiq təkliflərin işlənilib hazırlanması.

Bu müddəə üzrə Azərbaycan enerji mənbəyi kimi Almaniyanın və onun iqtisadiyyatında aparıcı mövqeyə malik olan sənayenin enerji tələbatını ödəmək, bütövlükdə Avropanın enerji təhlükəsizliyini təmin etmək üçün əlverişli mövqedədir. Həmçinin Azərbaycana birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi kontekstində Almaniya ilə müştərək müəssisələrin yaradılması və qarşılıqlı investisiya qoyuluşlarının artırılması üzrə mövcud problemlər aşkara çıxarılaq həll yolları göstərilmiş, birgə investisiya formasında müştərək müəssisələrin yaradılması perspektivləri qiymətləndirilmiş və müvafiq sahələr üzrə bu imkanların reallaşdırılması yolları göstərilmişdir. Kimya və metallurgiya

sənayeləri, maşınqayırma sənayesi və tikinti materiallarının istehsalı, yeyinti və yüngül sənaye, aqrar sektorun maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, İKT kimi qeyri-neft sahələri texnoloji dəstək və inkişaf perspektivi baxımından Almaniya ilə birgə müəssisə yaradılması və ya BXİ cəlbinin artırılması üçün məqbul hesab edilmişdir.

Fikrimizcə, iki ölkə arasında ticarətin artırılması sahəsində əlaqələrin genişləndirilməsi üçün ilk növbədə hüquqi-nirmativ bazanın təkmilləşdirilməsi tələb olunur ki, bu da hər iki tərəf üzrə sahibkarların biznes məqavilələrinin artması üçün stimula bilər. Hər iki ölkə arasında ticarət əlaqələri və birgə müəssisələrin yaradılması işlərinin sürətləndirilməsi üçün iki ölkə arasında əməkdaşlıq üzrə yaradılmış Birgə Komissiyanın fəaliyyət çevikliyi artırılmalıdır. Eyni zamanda iki ölkə arasında "Birgə qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi haqqında" Qanunvericilik bazasının formalaşdırılması ticarət əlaqələrinin inkişafına töhfə olar.

Müasir dövrdə dünyada daha güclü dövlətə çevrilmiş Almaniya Avropaya inteqrasiya prosesində də mühüm rol oynayır. Son Brexit prosesini nəzərə alsaq Avropa Birliyinin büdcəsinin formalaşmasında Almaniyanın rolu daha da artmaqdadır. Təhlillər göstərir ki, Almaniyanın inkişaf strategiyasında iqtisadi azadlığı inkişaf etdirmək, rəqabəti dəstəkləmək və tam məşğulluğu təmin etməklə yüksək həyat standartlarına nail olmaq əsas məqsəd kimi çıxış etmişdir. Yeni hazırlanmış "qlobal tənzimləmə" nəzəriyyəsi çərçivəsində kontrtsiklik tədbirlər istehsal potensialı konsepsiyası əsasında iqtisadi artım siyasəti ilə inteqrasiya olunmuşdur. Uzunmüddətli aspektdə iqtisadi dinamikaya potensial buraxılışın artması kimi baxılır. Qısamüddətli dövrdə, bazar iqtisadiyyatı üçün tipik olan faktiki ÜDM-in trendi ətrafında dalğalanmasıdır, daha doğrusu potensial ÜDM-in və beləliklə məcmu buraxılış kəsinin dəyişməsidir.

Aparılmış tədqiqat nəticələrinə əsaslanmaqla iqtisadi siyasətin alman modeli üzrə aşağıdakı mühüm cəhətləri qeyd etmək olar:

- Müasir böhranların struktur xarakterinə fokuslanma, eyni zamanda məşğulluq, rəqabətin stimullaşdırılması və sabitlik prioritetlərinə üstünlük verilməsi

- İqtisadi inkişafın uzunmüddətli problemləri araşdırılmalı, tənzimləmə alətlərinin təsir sferaları və dərəcələri nəzərə alınmalıdır: iqtisadi artım əsasən fiskal-vergi alətləri vasitəsilə stimullaşdırılmalı, monetar siyasət isə aşağı-stabil inflyasiya, aşağı faiz və aşağı volatil məzənnə məqsədlərini təmin etməlidir.

- Bazara birbaşa müdaxilələr məhdudlaşdırılmalı, iqtisadiyyatın deregulyasiyası və effektiv idarəetmə şaxələnmə və rəqabət baxımından zəruridir.

Almaniyada iqtisadi inkişaf qloballaşma proseslərinin təsiri altında baş verməkdədir. Bu isə iqtisadiyyatda sabitlik və gələcək inkişaf üzrə ciddi problemlər yarada bilər. Xüsusilə sənaye sferasında artımın gücləndirilməsi, kiçik

və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyinin artırılması və perspektiv sferalara investisiyaların artırılması xüsusi diqqətdə olmalıdır.

Almaniya üçün ortamüddətli dövrdə isə əsas çağırış xarici sektorda rebalanslaşmanın təmin edilməsidir. Bu məqsədə yönələcək siyasətlər potensial iqtisadi artımın gücləndirilməsini təmin edəcək, iş qüvvəsi və investisiyada artım isə uzunmüddətli yaşağı standartlarının və əhali yaşlanmasının effektlərini neytrallaşdırmağa imkan verəcək. Bu səbəbdən iqtisadi siyasəti dəstəkləmək üçün bütün fiskal məkandan istifadəni nəzərdə tutan hərtərəfli yanaşma tələb olunur.

Almaniya Avropanın aparıcı ölkəsi kimi Azərbaycanın reallaşdırdığı global enerji layihələrində maraqlı tərəf kimi çıxış edir. Bununla yanaşı Azərbaycan enerji mənbəyi kimi Almaniyanın və onun iqtisadiyyatında aparıcı mövqeyə malik olan sənayenin enerji tələbatını ödəmək, bütövlükdə Avropanın enerji təhlükəsizliyi üçün əlverişli mövqedir.

Daha sonra işin bu fəslində birgə investisiya formasında müştərək müəssisələrin yaradılması perspektivləri qiymətləndirilmiş və müvafiq sahələr üzrə bu imkanların reallaşdırılması vurğulanmışdır. Kimya və metallurgiya sənayeləri, maşınqayırma sənayesi və tikinti materiallarının istehsalı, yeyinti və yüngül sənaye, aqrar sektorun maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, İKT kimi qeyri-neft sahələri texnoloji dəstək və inkişaf perspektivi baxımından Almaniya ilə birgə müəssisə yaradılması və ya BXİ cəlbinin artırılması üçün məqbul hesab edilmişdir.

Tədqiqat prosesində əldə olunmuş nəticə və təklifləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. İqtisadiyyatı kiçik açıqlığa malik ölkələrlərin xarici bazarlara çıxışı vacibdir.

▪ Əks halda, miqyas effektindən faydalanmaq mümkün olmaz və nəticədə iqtisadiyyatın idxaldan asılılığı artar. Həmçinin kiçik iqtisadiyyatlı ölkə məhdud daxili bazara malik olmaqla yanaşı xarici risklərdən yüksək asılılığa malikdirlər.

2. Xarici ticarətin genişlənməsi və diversifikasiyası, eləcə də coğrafi baxımdan İEO-in yaratdığı dəyər zəncirinə qoşulma ticarət infrastrukturunun inkişafını və liberal siyasət tələb edir.

▪ İdxal və ixracın tənzimlənməsi üzrə iqtisadi alətlər mövcud olsa da, milli istehsalçı və istehlakçıların maraqlarının müdafiəsi üçün ikitərəfli iqtisadi-ticarət əlaqələrdə qarşılıqlı güzəştlərə önəm verilməlidir. Xarici ticarət siyasətində Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələr ticarət əməliyyatlarında yüksək texnoloji bazarlara istiqamətlənməni prioritet kimi nəzərə almalıdırlar.

3. Almaniyanın xarici ticarət dövriyyəsi stabil artım meylinə malik olsa da, Azərbaycanın Almaniya ilə qarşılıqlı xarici ticarət dövriyyəsi qeyri-stabil olmuşdur.

▪ Bu, onunla əlaqədardır ki, Azərbaycanın iqtisadiyyatı əsasən xarici şoklara qarşı yüksək həssaslığa malikdir. Belə ki, ölkənin əsas gəlir mənbəyi olan neftin ixracda payı yüksəkdir, məcmu tələbin formalaşmasında isə dövlət tələbi üstünlük təşkil edir və onun da əsas maliyyələşmə mənbəyi neft gəlirləridir. Məhz buna görə, neftin dünya bazar qiymətinin dəyişməsi büdcə vasitəsilə idxala, neftin qiyməti vasitəsilə isə ixraca təsir göstərir.

4. Azərbaycanın Almaniyadan idxal göstəricisi artım tendensiyasına malik olsa da, 2007-2016-cı illərdə qeyri-sabit dinamikaya malik olmuşdur.

▪ Bu, Azərbaycan iqtisadiyyatının xüsusiyyətləri, eləcə də iqtisadi subyektlərin davranışlarının kəskin dəyişməsi ilə əlaqədardır. Almaniyadan idxalın mal strukturu və onun texnoloji tutumlğunun təhlili göstərir ki, Almaniyadan idxal edilən məhsulların təxminən 10%-ə qədərini ərzaq məhsulları, heyvan, içkilər və tütün təşkil edir. Lakin belə idxal strukturu ölkədə uzunmüddətli iqtisadi artımın dayanıqlığı və onun davamlı olması baxımından məqbul hesab edilə bilməz. İdxalda texnoloji, xüsusilə sənaye məhsullarının üstün paya malik olması iqtisadi aktivliyə daha əhəmiyyətli təsir göstərir.

5. 2019-cu ildə Azərbaycanda idxalın 23%-ni əsasən maşın və mexanizmlər təşkil etmişdir ki, burada da Almaniya mühüm paya malikdir.

▪ Lakin belə məhsullar daha çox istehlak məhsullarıdır və daxili tələbin dəyişməsinə həssasdır, belə vəziyyətdə ölkədə daxili tələbin dəyişməsi bu məhsulların idxalına da təsir göstərir. Eyni zamanda belə məhsulların idxalının yüksək paya malik olması valyuta bazarına təsir baxımından neqativ hesab olunur. Çünki istehlak məhsullarının idxalının üstünlük təşkil etməsi tədiyyə balansının xroniki olaraq kəşirli olmasına gətirib çıxaran əsas amillərdəndir.

6. Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanın ixrac etdiyi 830 növ məhsuldan yalnız 36-sı müqayisəli üstünlüyə malikdir.

▪ Qalan 800-dək məhsul ixrac olunsa da, müqayisəli üstünlüyə malik deyildir. Hesablamalara görə son 10 ildə Azərbaycanın ixrac zənbilində etilen polimeri, neft qatranı, asiklik karbohidrogenlər, dərman vasitələri və metal borular kimi PRODY indeksi 20 min dollardan çox olan məhsullar yer almışdır. Çay, bitki yağları, şəkər və marqarin kimi əsas ixrac məhsullarında isə PRODY 10 min dollardan az olmuşdur. Bütövlükdə qeyri-neft ixracının yarısı 5-15 min dollar PRODY şkalasında yer alan məhsullardır. Dünya üzrə orta PRODY səviyyəsindən aşağı olan qeyri-neft ixrac mallarının payı 2018-ci ildə 61% olmuşdur.

7. Almaniya iqtisadiyyatının onunla ticarət əlaqələrinə malik olan ölkələrin, o cümlədən Azərbaycanın iqtisadi artımına təsirinin xərclər-buraxılış modeli vasitəsilə təhlili göstərir ki, Almaniyada əlavə dəyərin ümumi buraxılışda payı 50%-dən aşağıdır.

▪ Bu isə Almaniyada daxili resursların nisbətən daha çox olmasını və ixrac üçün əlavə üstünlüklərə malik olmasını göstərir. Simulyasiya üzrə nəticələrə görə Almaniyada son tələbin 1% artması dünya üzrə son tələbin həcmi 0.057%, ümumi buraxılışın həcmi isə 0.055% artırır. Tarazlı qiymətlər modelinin nəticələri göstərir ki, Almaniyada əlavə dəyər normasının 5 faiz artması ölkənin özündə qiymətlərin səviyyəsini təxminən 8%, Fransada 0.2% artırır. aparılmış hesablamalara görə Almaniyada hər bir dollar həcmində son tələb xərcləri ABŞ-da 0.05 dollar, Fransada 0.04 dollar, İtaliyada 0.034 dollar, İngiltərədə 0.028 dollar, Çində 0.015 dollar, Yaponiyada 0.011 dollar, Belçika və İspaniyada 0.013 dollar həcmində ümumi məhsul yaradır. Bununla yanaşı Almaniyanın hər bir dollar həcmində son tələb xərclərinin yaratdığı multiplikativ effekt nisbətən zəif mövqedədir.

8. Azərbaycanın Avropa ilə ticarət dövriyyəsinin təxminən 1/6-i və ixracının 7%-i Almaniyanın payına düşür və bu göstəricilər ölkənin inkişaf etmiş bazarlara yönəlməsi baxımından müsbət rola malikdir.

İxrac-idxal əməliyyatlarının təhlili göstərir ki, bu göstəricilərin daha da artırılması üçün əlverişli iqtisadi zəminlər var. Lakin ixracın 95%-ni neft məhsulları təşkil edir. Eyni zamanda qeyri-neft məhsulları əsasən hazır deyil, xammaldan ibarətdir. Bu məhsullar isə dünya bazarında onların qiymətlərinin dəyişməsinə həssasdır və həmçinin həmin sahələrdə dövlət subsidiyaları üstünlük təşkil edir. Belə bir şəraitdə xammal məhsulları alman bazarında rəqabətə davamlı deyildir.

9. Azərbaycanın Avropadan idxalının təxminən 1/3-i Almaniyaya məxsusdur. Avropadan ixracda isə Almaniyanın payı azalma dinamikasına malikdir.

▪ Almaniyadan əsasən hazır məhsul idxal olunur. Aralıq məhsul idxalı isə əhəmiyyətsiz çəkiyə malik olduğu üçün ölkədə iqtisadi aktivliyə təsir göstərmir. Texnoloji struktur baxımından yüksək texnoloji quruluşa malik məhsul idxalı istehsalın canlanması və dünya bazarında rəqabətlik baxımından vacib amildir. Bu səbəbdən, perspektivdə Almaniya iqtisadiyyatının strukturunu və quruluşunu nəzərə alaraq, aralıq və yüksək texnoloji struktura malik sənaye məhsullarının idxalı ölkəmizdə iqtisadi aktivliyə mühüm dəstək verə bilər.

10. Qeyri-neft sektorunun zəif inkişafı bütövlükdə ölkənin global dəyər zəncirinə qoşulmaq imkanlarını məhdudlaşdırır.

▪ Almaniya kimi inkişaf etmiş Avropa ölkəsinə ixracda rəqabətli olmaq ölkə iqtisadiyyatında xarici birbaşa investisiya cəlbinin stimullaşdırılmasını tələb edir. Birgə və s. formada müəssisələrin yaradılması qeyri-neft ixracının artırılması baxımından vacibdir.

11. Almaniyanın idxalı əsasında formalaşdırılan mal qruplarında Azərbaycan üçün potensial rəqabət qabiliyyətinə malik xeyli mallar vardır ki, bunlar ixrac üçün məhsul seçimində nəzərə alın bilər.

▪ İstər mal, istərsə də xidmət seçimi zamanı mal qrupları ilə kifayətlənmək olmaz. Bu qruplar külli miqdarda məhsulu özündə ehtiva edir və Azərbaycanın bu məhsullardan məhz hansıları üzrə ixtisaslaşacağı xüsusi tədqiqatın nəticəsi olmalıdır. Məsələn, əczaçılıq məhsullarının hamısının Azərbaycanda istehsalı hətta ortamüddətli dövrdə real görünür. Eyni qayda ilə qeyri-üzvi kimyəvi məhsullardan məhz hansıları üzrə Azərbaycanın rəqabət üstünlüyünə malik olması tədqiq olunmalıdır.

12. Ölkədə idxalın əvəzlənməsi üzrə islahatlar həyata keçirilsə də, bu sahədə qeyri-neft sektorunun daxili potensialının reallaşdırılması üzrə geniş imkanlar qalmaqdadır.

▪ Azərbaycanın idxal etdiyi aralıq malların ümumi idxalda payı (46%) ixracyönümlü iqtisadi modelə malik FOB (65%) və İƏİT ölkələri ilə müqayisədə 52%; investisiya yönümlü kapital mallarının idxalda çəkisi isə 17% olmaqla neftlə zəngin ölkələrlə müqayisədə aşağıdır. Kapitaltutumlu malların yerli istehsalının məhdud olması ilə yanaşı, bu cür malların idxalının da aşağı səviyyədə olması ölkə iqtisadiyyatının aşağı kapitaltutumluğunu şərtləndirir. Hesablamalara görə emal sektorunun 89%-i aşağı və aşağı-orta texnoloji intensivliyə malik sahələrdir.

13. Emal sənayesinin texnoloji strukturunda resurs əsaslı mallar üstünlük təşkil edir (66,4%), yüksək texnoloji malların emal sənayesi üzrə ixracda payı isə cəmi 2,2%-dir.

▪ Yüksək texnoloji ixracda elektrik maşın və avadanlıqları, elektronika cihazlar və digər mexanika qurğular üstünlük təşkil edir. İxracın texnoloji strukturunda nisbi əvəzlənmə prosesi müşahidə olunur. Son illərdə resurslara əsaslanan və ciddi texnoloji emal tələb etməyən malların ixracı 6% azalmış, aşağı, orta və yüksək texnoloji malların ixracı artmışdır. İxracın mövcud strukturu Azərbaycanın Avropa bazarına daxil ola bilməsi üçün geniş potensialın mövcud olduğunu deməyə əsas verir. Avropa bazarına çıxış ixracda əsas ticarət tərəfdaşı olan Türkiyə, Çexiya və İsrailin əhəmiyyəti tədricən azalır və daha inkişaf etmiş bazar olan Almaniya qeyri-neft ixracında əsas ticarət tərəfdaşına çərilə bilər.

14. Avropa Birliyi, xüsusilə Almaniya ilə ölkənin xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, bu əsasda iqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin global dəyər zəncirinə səmərəli inteqrasiyası Azərbaycanın uzunmüddətli inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri hesab olunmalıdır.

▪ Azərbaycan və Almaniya arasında iqtisadi və ticarət əlaqələrinin potensial genişlənmə limitlərini qiymətləndirmək mühüm metodoloji həllər tələb edir. Bu məqsədlə Beynəlxalq Ticarət Mərkəzinin hazırladığı ticarət vəziyyəti üzrə metodologiyadan istifadə edilməlidir.

15. Azərbaycan baxılan sahələr üzrə xalis idxalatçı kimi çıxış edir və dünya bazarında çox cüzi paya malikdir.

▪ Halbuki, həmin sahələr üzrə istehsalın genişləndirilməsi və qlobal dəyər zəncirinə qoşulmaq üçün geniş potensial imkanlara vardır. İstər məhsul və istərsə də bazar üzrə aşağı diversifikasiyaya malik olma, xaricə zəif isiqamətlənmə və idxaldan asılılıq həmin sahələrin zəif inkişafı ilə bağlıdır. Bunun nəticəsi olaraq, dünya bazarında ölkənin rəqabətlik imkanları məhduddur və mövqeyi aşağıdır. Almaniya ilə Azərbaycan arasında ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi potensialının kəmiyyət parametrləri göstərir ki, Azərbaycan öz xarici ticarət əlaqələrində Avropaya deyil, aşağı gəlirli MDB bazarına fokuslanmışdır. Bunun da əsas səbəbi - istehsalın aşağı texnoloji mürəkəbliyə malik olması və xam məhsul ixracı üzrə təmərküzləşmədir.

16. Azərbaycandan fərqli olaraq Almaniya daha iri və mürəkkət texnoloji strukturlu iqtisadiyyata malik olduğu üçün daha böyük regional və kontinental bazarlarda təmərküzləşib.

▪ Almaniya Avropa Birliyi, Şərqi Avropa, eləcə də Amerika və MDB ölkələrinə eyni zamanda həm idxal, həm də ixrac istiqamətində fokuslanmış bazardır. Məhz qeyd edilən ölkələr, Almaniya bazarlarında daha yüksək üstünlüklər əldə edir və bu zaman qarşılıqlı ticarət üzrə 15%-ədək güzəştə malik olurlar. Bu problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməlidir.

17. Azərbaycanın Avropa, o cümlədən Almaniya bazarına çıxması üçün mühüm məsələlərdən biri coğrafi yerləşmə və nəqliyyat məsələsidir.

▪ Son dövrlər ölkəmizin reallaşdırmaq üzrə malik olduğu iri beynəlxalq nəqliyyat layihələri Avropa bazarlarına çıxış üçün mühüm potensial imkanlar yaratmışdır. Dəmiryolu vasitəsi ilə Azərbaycan beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinə və Avropaya birbaşa çıxış əldə edəcək, Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru xəttindən sonra Azərbaycanın qlobal bazarlarına çıxışı daha da sürətlənəcək və onu daha rəqabət qabiliyyətli edəcəkdir;

18. Orta və uzunmüddətli dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas hədəfi qeyri-neft sektorunun inkişafı və bu məqsədlə xarici bazarlara çıxış imkanlarının artırılmasıdır.

▪ Burada, yüksək gəlir qrupunda yer alan Qərbi Avropa ölkələri, o cümlədən Almaniyanın ölkə iqtisadiyyatına yarada biləcəyi perspektivlər nəzərə alınmalıdır. İki ölkə arasında qarşılıqlı iqtisadi-ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi, alman sahibkarlarını yeni biznes müqavilələri bağlamağa həvəsləndirilməsi üçün ilk növbədə mövcud hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsi tələb olunur.

▪ Ölkələrimiz arasında ticarət əlaqələri və birgə müəssisələrin yaradılması işlərinin sürətləndirilməsi üçün yaradılmış Birgə Komissiyanın fəaliyyəti gücləndirilməli və çevikliyi artırılmalıdır. Bu baxımdan, iki ölkə arasında "Birgə

qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi haqqında” Qanunvericilik bazasının formalaşdırılması ticarət əlaqələrinin inkişafına töhfə ola bilər.

19. 2015-ci ildən bəri Azərbaycan iqtisadiyyatının üzləşdiyi əsas çağırışlardan biri də məhz birbaşa xarici investisiyaların azalmasıyla bağlıdır.

▪ Xüsusən qeyri-neft sektoruna, istehsal, emal sənayesi və kənd təsərrüfatına birbaşa xarici investisiyaların azalması iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft iqtisadiyyatının davamlı inkişafı, idxaldan asılılığın azaldılması, ixrac potensialının artırılması istiqamətində qarşıya qoyulan hədəflərə nail olmaqda əsas maneə kimi qeyd oluna bilər.

▪ Aparılan təhlillər göstərir ki, qeyri-neft sektoruna BXİ cəlb edilməsi baxımından xarici investorlar üçün Azərbaycan iqtisadiyyatında hələlik cəlbədiçi görünən sahələr əsasən qeyri-ticarət sektorlarıdır (tikinti, anbar təsərrüfatı), istehsal sahələri, xüsusilə emal sənayesi və kənd təsərrüfatı BXİ-nin marağını ciddi şəkildə cəlb edə bilməyib.

▪ Qafqaz və Xəzər regionunda böyük potensiala malik Azərbaycanın makrostrukturunda ixrac və investisiyalar üçün ən əlverişli iqtisadi sektorları – karbohidrogen ehtiyatları, bərpa olunan enerji, daşınmaz əmlak sektoru, neft-kimya və kimya sənayesi, qısa metal profil, nəqliyyat və tikinti sənayesi, major polad şirkətləri Almaniyalı investorlara sərmayə yatırımları üçün geniş imkanlar təqdim edir.

▪ Azərbaycanın təbii müalicə ehtiyatları - müxtəlif xəstəliklərin müalicəsi, profilaktikası və istirahətin təşkili üçün yararlı olan mineral sular, müalicəvi palçıqlar, xüsusən Naftalan nefti, şor göllər, müalicəvi iqlim, çimərliklər Almaniya investorları üçün yatırım və ya yeni kurort və sanatoriya təşkili üçün əhəmiyyətli ola bilər.

20. Almaniya kimi inkişaf etmiş Avropa ölkəsinə ixracda rəqabətli olmaq ölkə iqtisadiyyatında xarici birbaşa investisiya cəlbinin stimullaşdırılmasını tələb edir. Birgə və s. formada müəssisələrin yaradılması qeyri-neft ixracının artırılması baxımından vacib hesab olunur.

▪ Hesab edirik ki, Azərbaycan ixracı diversifikasiya olunmalıdır. Almaniyanın potensialından maksimal dərəcədə istifadə olunmalıdır – ilk növbədə yeni texnika, texnologiyaların tətbiqində, turizm biznesinin qurulması və fəaliyyətində və s. kimi sahələrdəki təcrübələrin tətbiqi istiqamətində işlər aktivləşdirilməlidir.

21. İşğaldan azad olunmuş Qarabağ bölgəsində turizm sektorunun inkişafı, həmçinin aqrar sənayə kompleksinin yaradılması üçün geniş imkanlar mövcuddur. Avropa, xüsusilə Almaniya sahibkarlarının Qarabağa cəlb edilməsi, orada yerli kənd təsərrüfatı mallarının emalı ilə məşğul olan sənayə müəssisələrinin yaradılmasına ehtiyac duyulur.

▪ Bunun üçün - investisiyaların repatriasiyası, xarici investorlara yaradılan şərait, azad rəqabət-biznes mühitinin, mülkiyyət toxunulmazlığının təmin olunması, vergi, gömrük sahəsində güzəştlər, maliyyə, valyuta kursu kimi məsələlərlə bağlı qanunvericilik aktları təkmilləşdirilməlidir. Qarabağda Almaniya ilə müştərək investisiyaların və müəssisələrin formalaşması üçün yerli və xarici şirkətlərin marağı təmin olunmalıdır.

22. Almaniya ilə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və onun mühüm forması olan müştərək sahibkarlığın genişləndirilməsi çox vacibdir.

▪ Almaniya ilə Azərbaycan birgə müəssisələrin məhdud sayda malik olması ölkəmizə qeyri-neft sektoru üzrə birbaşa xarici investisiya cəlbindəki problemləri göstərir. Birgə müəssisələr və xarici investisiya cəlbi baxımından tikinti və ticarət kimi xidmət sahələri xarici investorlar üçün cəlbedici olsa da, istehsal sahələrində bu fəaliyyət formasının təşviqi prioritet olmalıdır. Ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı üçün texnoloji yenilənmə və rəqabətli istehsalın formalaşdırılması zərurətini nəzərə alaraq Almaniya ilə ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi buna mühüm töhfə verə bilər.

23. Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün birbaşa xarici investisiyaların yeni texnika və texnologiyanın, maşın və avadanlıqların və s. ölkəyə gətirilməsinə üstünlük verilməlidir.

▪ Nəzərə almaq lazımdır ki, yeni texnika və texnologiyaların, texniki qurğuların, maşın və avadanlıqların istehsalını təşkil etməkdə sənaye ölkələrinin transmilli korporasiyaları o qədər də səy göstərmirlər. Azərbaycanın ərazisində birbaşa investisiya yatırın Beynəlxalq korporasiya və şirkətlər ən yaxşı halda, maşın və texnoloji qurğuların komplektləşdirici hissələrinin istehsalı və ya yarımçıq istehsalatların təşkilinə üstünlük verirlər.

24. Almaniya ilə müştərək müəssisə və xarici kapitalın ölkəyə əhəmiyyətli axını münbit investisiya mühitinin qorunması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərlə sıx əlaqəli olmalıdır.

▪ Qeyri-neft sahələri texnoloji dəstək və inkişaf perspektivi baxımından Almaniya ilə birgə müəssisə yaradılması və ya BXİ cəlbinin artırılması üçün - kimya və metallurgiya, maşınqayırma sənayeləri və tikinti materiallarının istehsalı, yeyinti və yüngül sənaye, aqrar sektorun maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, İKT kimi qeyri-neft sahələri texnoloji dəstək və inkişaf perspektivi baxımından Almaniya ilə birgə müəssisə yaradılması və ya BXİ cəlbinin artırılması üçün perspektivli sayıla bilər.

Disertasiya işinin mövzusu üzrə aşağıdakı elmi məqalələr və tezislər dərc edilmişdir:

1. Paşa G.T., Paşa T.Ə., İnkişaf etmiş ölkələrin dünya iqtisadiyyatında roluna dair. Elmi məqalə //AMEA İqtisadiyyat İnstitutu/ Bazar islahatları və milli iqtisadiyyatın inkişaf problemləri (Məqalələr toplusu) Bakı 2004 I Hissə 55,4 min s.349-365

2. Əliyeva G.T. Almaniya ilə qarşılıqlı ticarət və onun inteqrasiya proseslərinə təsiri. Elmi məqalə //AMEA İqtisadiyyat İnstitutu/ ELMİ ƏSƏRLƏR Bakı 2018 №5 42,1 min s.45-50 http://economics.com.az/images/fotos/elmi_eserler_pdf/2018_5/8%20AliyevaG.pdf

3. Əliyeva G.T. Almaniya hökumətinin iqtisadi siyasətinin əsas meylləri və təzahürləri. Elmi məqalə //AMEA İqtisadiyyat İnstitutu/ ELMİ ƏSƏRLƏR Bakı 2018 №6 31,6 min s.31-36 http://economics.com.az/images/fotos/elmi_eserler_pdf/2018_6/5AliyevaG.pdf

4. Əliyeva G.T. Azərbaycan – Almaniya ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyəti və inkişaf dinamikasının təhlili. Elmi məqalə //AMEA-nın XƏBƏRLƏRİ İqtisadiyyat seriyası. Elmi-praktik jurnal 2019 №2 (mart-aprel). 32,6 min s.100-107. http://economics.com.az/images/fotos/xeberler_pdf/2019_2/12.Gunay.pdf

5. Алиева Г.Т. Современное состояние и динамика развития Азербайджано - Германских торговых отношений. Elmi məqalə //Научный Вестник Одесского Национального Университета Украины Одесса 2019 №3 (266) 30,8 min c.13-36 (RINC) http://elibraru.ru/title_about.asp&id=51349

6. Əliyeva G.T. Almaniyanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında Azərbaycan üçün yaranan imkanlar. Elmi məqalə //AMEA İqtisadiyyat İnstitutu/ ELMİ ƏSƏRLƏR 2019 №4 24,7 min s.12-18 http://economics.com.az/images/fotos/elmi_eserler_pdf/2019_4/2AliyevaG.pdf

7. Əliyeva G.T. Almaniyanın xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi və əmtəə strukturunun formalaşması xüsusiyyətləri və inkişaf dinamikası. Elmi məqalə //“KOOPERASIYA” Elmi-praktiki jurnal 2019 №4 (55) 26,6 min s. 197-206

8. Əliyeva G.T. Müasir global iqtisadi münasibətlər sistemində Almaniyanın yeri. Elmi məqalə //AMEA İqtisadiyyat İnstitutu/ ELMİ ƏSƏRLƏR 2019 №5 34,6 min s.41-48 http://economics.com.az/images/fotos/elmi_eserler_pdf/2019_5/%D3%98L%C4%BOYEVA_G.pdf

9. Əliyeva G.T. Müasir təcrübədə investisiya qoyuluşlarının artırılması imkanları. Elmi məqalə //AMEA-nın XƏBƏRLƏRİ İqtisadiyyat seriyası. Elmi-praktik jurnal 2020 №2 (mart-aprel). Bakı 2020/ 32,6 min s.143-149 <http://economics.com.az> İqtisadiyyat İnstitutu AMEA-nın XƏBƏRLƏRİ İqtisadiyyat seriyası №2 2020

10. Əliyeva G.T. Almaniya ilə xarici əlaqələrin Azərbaycanın iqtisadi inkişafına təsiri Elmi məqalə İPƏK YOLU Azərbaycan Universitetinin Elmi jurnalı, Bakı 2020 №3 50,2 min Səhifə 30-45 <http://ipek.yolu@au.edu.az>

11. Aliyeva G., F.Ganbarov, İ.Babazade The role of exchange rates in non-oil export activity: evidence from Azerbaijan Scientific article Journal of Eastern

European and central Asian Research 2020 Vol 7. №3 57,1 min Pages 340-350
F.Ganbarov; İ.Babazade www.ieeca.org/journal/index.php/JEERCAR/article

12. Əliyeva G.T. Müasir qloballaşmanın dünya ölkələrinin iqtisadi inkişafına təsiri Konfrans materialı AMEA İqtisadiyyat İnstitutu / Ümummilli lider Heydər Əlirza oğlu Əliyevin xatirəsinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransların materialları, Bakı 2008-2009 May 12,0 min Səhifə 158-159

13. Əliyeva G.T. Ölkələrin xarici ticarət siyasətində iştirakın qiymətləndirilməsi üzrə göstəricilər sistemi: metodoloji xüsusiyyətlər// Konfrans materialı AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun 60 illik Yubileyinə həsr olunmuş “İqtisadi artım və ictimai rifah” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, Bakı 2019 19,7 min Səhifə 722-726 <http://economics.com.az/index.php/kitabxana/bizim-s-rl/>

14. Əliyeva G.T. Azərbaycanın Almaniya ilə iqtisadi və ticarət sahələrində əməkdaşlığının genişləndirilmə potensialı Elmi məqalə. “KOOPERASIYA” Elmi-praktiki jurnal. 2020, №4 (59) 31,1 min s.173-182

15. Алиева Г.Т. Основные направления совершенствования Азербайджано - Германских экономических отношений на современном этапе Материалы конференции Международная научная конференция: «Мировая экономика XXI века: эпоха биотехнологий и цифровых технологий», Москва 2020 15-16 Январь Часть 27,5 min Страница 44-47 (RINC) <http://elibraru.ru> www.kon-ferenc.ru

16. Əliyeva G.T. Müasir şəraitdə Azərbaycanda ixracəyönlü istehsalın inkişaf imkanları Tezis Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 97 illiyinə həsr olunmuş “Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli” mövzusunda Elmi konfransın materialları “Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment” Elmi-praktiki jurnal, Bakı 2020 № 2 9,9 min Səhifə 395-397 <https://azmiu.edu.az/upload/ckeditor/295600071.pdf>

17. Əliyeva G.T., Hacızadə A.F. Dünya ölkələrində özəlləşdirmə təcrübəsi Elmi məqalə. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu/ Milli iqtisadiyyatın problemləri (Məqalələr toplusu) Bakı 2005 II Buraxılış, 15,4 min, səhifə s.445-450

Dissertasiyanın müdafiəsi 08 dekabr 2021-ci il tarixində saat 11⁰⁰-da AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED1.10 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1143, Bakı şəh., H.Cavid pr., 115.
e-mail: economicscomaz@gmail.com

Dissertasiya ilə AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 05 noyabr 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 01.11.2021

Kağızın formatı: A5

Həcm: 58000 işarə

Tiraj: 100